

УДК: 327

DOI.ORG/10.32703/2663-6352/2024-1-15-176-181

ORCID id 0000-0003-4306-9959

Клюєва Євгенія Миколаївна

доктор юридичних наук, професор,

Завідувач кафедри господарського та транспортного права,

Юридичного факультету Державного університету

інфраструктури та технологій

СИСТЕМА МІЖНАРОДНОЇ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню актуальних на сьогоднішній день питань визначення системи колективної безпеки в межах як глобального так і європейського простору. Проаналізовано сутність поняття «міжнародна безпека». Здійснено аналіз стану забезпечення міжнародної безпеки міжнародно-правовими засобами. Розглянуто перспективи формування системи забезпечення безпеки в Україні. Проаналізовані основні напрями діяльності й співробітництва держав у даній сфері, зокрема надання необхідної допомоги, включаючи військову, та підтримки засобами, що знаходяться в розпорядженні світової спільноти. Аналізуючи основні напрями співробітництва держав в сфері забезпечення колективної безпеки, шляхом підтримання України, зокрема в військовій сфері, можна дійти висновку, що така підтримка активізується під час виникнення воєнних конфліктів, і така система засобів може стримати агресію шляхами співпраці між країнами, для подальшого забезпечення миру та стабільності в світі.

Ключові слова: безпека, співробітництво держав, підтримка миру, колективна безпека, засоби забезпечення безпеки.

Annotation. The article is devoted to the coverage of today's relevant issues of defining the system of collective security within the limits of both global and European space. The essence of the concept of «international security» is analyzed. As part of the study of this issue, an analysis of new trends in the field of international legal security of states against aggressive actions was made, as well as an analysis of Ukraine's prospects in this system. The concept of «collective security» implies a crisis resolution mechanism that postulates an obligation on the part of all nations to collectively resist aggression that can be carried out by any state against another. Collective security includes a system of measures aimed at maintaining international peace, preventing war, providing collective resistance to aggression and collective assistance. An analysis of the state of ensuring international security by international legal means was carried out. Prospects for the formation of a security system in Ukraine are considered. The main areas of activity and cooperation of the states in this area are analyzed, in particular, the provision of the necessary assistance, including military, and support with the means at the disposal of the world community. Analyzing the main directions of cooperation between states in the sphere of collective security, by supporting Ukraine, in particular in the military sphere, we can come to the conclusion that such support is activated during the occurrence of military conflicts, and such a system of means can restrain aggression through cooperation between countries, to further ensure peace and stability in the world. It is the partnership for the sake of peace that will help maintain stability today.

Key words: security, cooperation of states, peace support, collective security, means of ensuring security.

Останнє десятиріччя сучасний світ неодноразово стикається з різними гуманітарними кризами. Проблеми війни та конфліктів виникають постійно. Система колективної безпеки стала популярним і корисним інструментом підтримки миру в останнє десятиліття двадцятого століття.

Вперше поняття «колективна безпека», виникло у 1930-х роках, яке в подальшому знайшло своє відображення в багатьох документах. Виникнення та розвиток поняття «колективна безпека» було спробою відповісти на спалах насильства у двох світових війнах ХХ століття. На відміну від поняття безпеки, яка досягається шляхом балансу сил, що характеризувало міжнародну систему в дев'ятнадцятому столітті, колективна безпека натомість спирається на «дисбаланс сил», які можуть накопичити усі члени держави проти будь-якого агресора [1]. О.Мережко в своїй статті вказує, що саме система балансу сил розглядалася в якості запобіжника агресивним війнам. Запобіжника, який не завжди спрацьовував, хоча, як вважають деякі теоретики та історики міжнародних відносин, міг попереджувати війни між великими державами впродовж певного періоду європейської історії. Однак політика балансу сил виявилися нездатною попередити початок Першої світової війни [2]. Аналіз подій сьогодення вказує на те, що і сучасна система колективної безпеки потребує перегляду та вдосконалення.

Міжнародно-правові питання щодо гарантування міжнародної безпеки поки що не стали предметом широкого дослідження українських фахівців у галузі міжнародного права. Однак поняття міжнародна безпека, міжнародна колективна безпека проаналізовані, зокрема, в працях М. О. Баймуратова, А. З. Георгіци, В. Н. Денисова, С. В. Кульчицького, Л. Д. Тимченка, С. В. Толстова, М. Ю. Черкеса та інших учених. Водночас і донині в Україні відсутнє комплексне дослідження системи правових гарантій міжнародної безпеки.

Метою статті є аналіз такого поняття як система колективної безпеки, аналіз нових тенденцій в сфері міжнародно-правового забезпечення безпеки держав від агресивних дій, а також аналіз перспектив України в цій системі.

Під міжнародною колективною безпекою треба розуміти систему, яка створена Статутом Організації Об'єднаних Націй 1945 року. Однак, існують і інші механізми колективної безпеки, що призначені забезпечити безпеку держав на регіональному рівні. Міжнародна колективна безпека - система закріплених у Статуті ООН норм міжнародного права, що регулює порядок колективного прийняття на державному рівні рішень щодо застосування сили з метою підтримання або відновлення міжнародного миру та безпеки. Колективна безпека включає систему заходів, спрямованих на підтримку міжнародного миру, запобігання війні, по наданню колективної відсічі агресії і колективної допомоги [3].

У міжнародне право термін колективна безпека було запроваджено в 1922 у рамках Ліги Націй. Після першої світової війни людство вперше зробило спробу створити систему колективної безпеки у вигляді такої міжнародної організації як Ліга Націй. Як зазначав великий юрист-міжнародник Ганс Кельзен, «ідея універсальної міжнародної організації для колективної безпеки спрямована проти політики альянсів взагалі і так званого балансу сил зокрема» [2]. Ліга Націй була частиною мирного врегулювання, яке завершило Першу світову війну, і була першою спробою створити міжнародну універсальну систему колективної безпеки. Наслідки війни змусили відомих міжнародних лідерів того часу погодитися з тим, щоб в майбутньому нічого такого масштабу ніколи повторилось, необхідно об'єднатися в міжнародну систему колективної безпеки. Основною метою Ліги було «сприяння міжнародній співпраці та досягненню міжнародного миру та безпеки». Статті 10-17 Пакту Ліги Націй вперше створили систему колективної безпеки.

Однак Ліга Націй, як організація яка об'єднувала багато держав з метою забезпечувати світову безпеку, не змогла попередити Другу світову війну. Як результат після закінчення війни стала друга спроба створення універсальної міжнародної організації, на яку було покладено завдання підтримання міжнародного миру та безпеки, а саме ООН. Саме в Статуті ООН були закріплені основні принципи співробітництва держав в сфері забезпечення безпеки та миру в усьому світі.

Правовий аналіз Статуту Організації Об'єднаних Націй дозволяє зробити висновки, що система колективних заходів забезпечення безпеки світу полягає у: заходах по забороні загрози силою або її застосуванні у відносинах між державами; заходах мирного вирішення

міжнародних спорів; заходах роззброєння; заходах з використання регіональних організацій безпеки; тимчасових заходах по припиненню порушень миру; примусових заходах з безпеки без використання збройних сил; примусових заходах безпеки з використанням збройних сил [4].

Під системою колективної безпеки потрібно розуміти засновану співтовариством держав не тільки на універсальному, а й на регіональному рівні систему співробітництва з метою підтримання з метою підтримання миру та безпеки.

Після Другої світової війни, окрім Статуту ООН, питання колективної міжнародної безпеки знайшло своє правове закріплення у низці інших міжнародних документах, зокрема у Гельсінському заключному акті Наради з безпеки і співробітництва у Європі 1975 р. Центральною ідеєю колективної безпеки є постійне підтримання балансу сил, яке полягає у перешкодженні всіма країнами-членами міжнародного співтовариства збройної агресії з боку будь-якого члена спільноти. Саме друга частина цього документу визначає головні принципи підтримання колективної безпеки в країнах членах ОБСЄ. Метою документу за підсумками Наради стало фактичне закріплення політичних і територіальних підсумків Другої світової війни, а також узгодження консенсусом спільних принципів міждержавних відносин і мирного співіснування на континенті між державами Західної та Східної Європи. Заключний акт окреслив широкі кола сфер співробітництва між європейськими державами (міжнародну безпеку, соціально-економічну співпрацю, гуманітарну взаємодію тощо). А сама Нарада з безпеки і співробітництва в Європі у подальшому трансформувалася у постійно діючий інституалізований орган, який з 1995 року функціонує як Організація з безпеки і співробітництва в Європі. Ключовим змістом акту, який і сьогодні лежить в основі ОБСЄ, є «Декларація принципів, якими держави-учасниці зобов'язалися керуватися у взаємних відносинах» незалежно від політичних, економічних та соціальних систем, а також розміру, географічного положення та рівня економічного розвитку тих чи інших держав-підписантів Заключного акту. Основні положення Гельсінкського заключного акту систематично порушуються державою, яка декларує себе правонаступницею СРСР, що виступив ініціатором і одним із підписантів документу в 1975 році. (ОБСЄ) [5].

Глобальна система колективної безпеки ґрунтується на нормах Статуту ООН і передбачає здійснення державами узгоджених заходів з підтримання загальносвітового миру та безпеки на основі рішень ООН. Основною організаційно-правовою гарантією світової колективної безпеки виступає Рада Безпеки ООН - єдиний орган, який має право від імені ООН вдаватися до дій превентивного або примусового характеру, зокрема створення і застосування міжнародних збройних сил. Ст. 24 Статуту ООН зазначає, що на Раду Безпеки покладається головна відповідальність за підтримку міжнародного миру та безпеки. При визначенні того, чи існує загроза чи порушення миру, Рада Безпеки розглядає різні критерії. Оскільки ті, на яких він засновує свої остаточні рішення (на які ще більше впливає можливе вето постійних членів Ради), варіюються час від часу, на практиці дуже складно визначити, яка ситуація може викликати таку реакцію.

У самому загальному плані суть колективної безпеки полягає у тому, що у разі збройного нападу (агресії) однієї держави на іншу державу усі інші держави мають захистити державу-жертву агресії, прийти їй на допомогу [2].

Але реалії нашого часу, аналіз подій, які відбуваються в Україні, вказують на те, що сучасна система колективної безпеки у вигляді ООН неспроможна виконувати такі функції, інакше кажучи, ООН не впоралася зі своїм головним завданням з підтримання міжнародного миру та безпеки і не змогла захистити Україну від російської агресії. Суттєвим недоліком ООН є можливість заблокувати одним із постійних членів Ради Безпеки ООН обов'язкового рішення Ради Безпеки стосовно примусових дій, спрямованих на попередження та припинення акту агресії, так зване «право вето». І таким постійним членом є росія, яка всупереч Статуту ООН захопила місце СРСР в Раді Безпеки ООН, фактично заблокувала можливість ухвалення Радою Безпеки резолюції, яка б могла зупинити російську агресію проти України. На думку

О.Мережко, парадокс діяльності ООН полягає в тому, що участь в ухваленні рішення щодо санкцій проти держави-агресора на захист держави-жертви агресії може приймати сама держава-агресор. Така ситуація є неприйнятною з практичної, юридичної і логічної точок зору. Саме тому необхідно переглянути систему і, сподіваємось, що нова система колективної безпеки усуне цей суттєвий недолік [2].

На Конференції ООН зі сталого розвитку (Ріо+20) у Ріо-де-Жанейро 22 червня 2012 року в підсумковому документі «Майбутнє, якого ми хочемо», було окреслено, якщо раніше глобальна безпека означала лише військову та політичну безпеку, то сьогодні це ще й продовольча, кліматична, космічна, енергетична та інформаційна. Усі ці підсистеми глобальної безпеки взаємопов'язані і мають підтримуватися на основі міжнародного права. Так, дійсно, аналіз проблем в системі забезпечення колективної міжнародної безпеки свідчать про зміну міжнародно-правової парадигми глобальної безпеки [6].

С.Коваленко зазначає, що оскільки наявні безпекові механізми на практиці не завжди можуть бути реалізовані, потрібна певна альтернатива. У випадку із агресією РФ проти України має бути створено новий чіткий, швидкий і дієвий механізм безпеки [7]. Таким механізмом можуть стати укладені безпекові угоди України з низкою держав світу.

Реальною точкою відліку для забезпечення безпеки України стала декларація «Великої сімки» (G7), яка була оголошена на зустрічі саміту НАТО у Вільнюсі, що відбувся 11-12 липня 2023 року. Саме вона фактично запустила процес формалізації угод через двосторонні зобов'язання. Заява полягала в тому, що партнери працюватимуть над забезпеченням стійких сил, здатних захищати Україну прямо зараз і стримувати російську агресію у майбутньому. Зокрема, йшлося про: допомогу у сфері безпеки та постачання сучасної військової техніки; підтримку оборонно-промислової бази; тренування та навчання українських Збройних сил; обмін розвідданими [8]. У декларації зазначено, що кожен із її підписантів працюватиме з Україною над конкретними двосторонніми довгостроковими зобов'язаннями і домовленостями у сфері безпеки. Ця декларація є рамковим загальним документом. Наступний крок після неї - укладення двосторонніх безпекових угод між Україною та окремими країнами-гарантами. Саме після саміту НАТО у липні 2023 року країни-члени Альянсу зобов'язалися розробити та прийняти двосторонні договори, які почали називати гарантіями безпеки для України.

Сьогодні Україна отримує нові «гарантії безпеки» від партнерів по угодам. Аналітик Центру досліджень «Детектор медіа» Єгор Браїлян пояснює: «Це не угоди про гарантії безпеки, це абсолютно неправильне трактування. Це угоди про безпекові зобов'язання, тобто інші країни кажуть: от ми будемо вам надавати далі військову допомогу, будемо далі тренувати ваших військових, будемо допомагати вам з підтримкою розвитку критичної інфраструктури, тобто країни зобов'язуються це робити. По суті я б не назвав, що це односторонні зобов'язання, тому що все одно ми таким чином виходимо на двосторонню співпрацю» [9].

Питання гарантій безпеки наша країна порушувала майже від початку повномасштабного вторгнення Росії в 2022 році. Сенс у цьому, щоб попередити інші спроби нападу у майбутньому, поки країна не вступить до НАТО і не буде захищена ст. 5 про колективну оборону. Першою країною, яка підписала угоду про гарантії безпеки з Україною, стала Велика Британія.

Основними компонентами зобов'язань щодо безпеки, які декларуються в усіх безпекових угодах і, є:

надання Україні всебічної допомоги для захисту та відновлення територіальної цілісності в її міжнародно визнаних кордонах, включно з територіальним морем і вільною економічною (морською) зоною, відбудовою національної економіки і захисту її громадян;

запобігання та активне стримування і протидія будь-якій військовій ескалації та/або новій агресії з боку Російської Федерації;

підтримка майбутньої інтеграції України до євроатлантичних інституцій, зокрема шляхом підтримки планів реформ України та сумісності з НАТО [10].

Аналіз двосторонніх угод, які Україна уклала з низкою країн, свідчить про те, що безпека на європейському континенті дуже важлива і країни-партнери у разі збройного нападу Росії на Україну, на запит будь-якого з Учасників Учасники проведуть консультації протягом 24 годин для визначення заходів, необхідних для протидії або стримування агресії. Але недолік такого формулювання полягає в тому, що це не гарантує надання конкретної допомоги.

Угоди багато в чому повторюють одна одну. Так, в угодах є положення про співпрацю у військовій, політичній, фінансовій та гуманітарних сферах. Так, французький партнер по Угоді сприятиме розвитку оборонно-промислової бази України, зокрема шляхом залучення французьких інвестицій, локалізації виробництва на території України та спільного виробництва для виготовлення пріоритетних видів озброєння і боєприпасів. Також Франція підтримуватиме зусилля України щодо інтеграції її оборонної промисловості в систему безпеки і оборони НАТО та ЄС (п.8) [11].

В Угоді про співробітництво у сфері безпеки з Німеччиною крім стандартних положень про надання допомоги, є окремий пункт про розвиток відносин в сфері протидії хімічним, біологічним, радіологічним та ядерним ризикам (ХБРЯ), а також кібер- та гібридним загрозам. В Угоді з Канадою передбачена допомога у зміцненні можливостей України для реагування не лише на нову агресію, а й на можливу ескалацію поточної. Частина «Відновлення, відбудова та сталий розвиток» Угоди містить положення про підтримку українських ветеранів, зокрема це відбуватиметься шляхом обміну стратегіями, стандартами, рамками та найкращими практиками підтримки ветеранів війни та членів їхніх сімей під час їхнього переходу до цивільного життя та успішної реінтеграції в соціальну та економічну структуру суспільства тощо. Але кожна угода потребує розробки подальшої процедури реалізації її положень [12].

Екс-міністр закордонних справ України, дипломат Павло Клімкін, в коментарях зазначає що, існують певні суперпроблемні та фундаментальні аспекти в так званих «безпекових угодах». Перший аспект зазначених угод стосується саме визнання того, що йдеться про безпекові зобов'язання, але не безпекові гарантії. Другий аспект стосується того, що ці угоди є політичними домовленостями, все в них прописане вимагає подальших політичних рішень. Можливо, ці рішення будуть прийматися теперішніми лідерами, можливо, іншими парламентами – зауважує Павло Клімкін [9].

Висновки. Отже, як висновок хочеться зазначити, що світова система безпеки сьогодні потребує реформування. Держава, яка порушила всі принципи міжнародного права, яка зробила збройний напад на іншу державу не повинна брати участь у процесі встановлення факту агресії та у прийнятті рішень стосовно визначення санкцій та заходів проти держави-агресора, да і взагалі не повинна приймати визначальні рішення щодо забезпечення безпеки та миру.

Не можу не погодитись з думками фахівців, що нова система колективної безпеки може бути побудована на базі існуючої ООН або шляхом створення принципово нової міжнародної організації. Якщо нова система колективної безпеки створюватиметься на базі ООН, то це вимагатиме негайної і радикальної реформи структури і функцій такого органу ООН як Рада Безпеки в першу чергу і, можливо, Генеральної Асамблеї.

Нинішня система міжнародної безпеки перебуває в стані кризи. Повномасштабне вторгнення РФ в Україну, порушення усіх основних принципів міжнародного права, які закріплені в Статуті ООН, підірвало основи регіональної та глобальної стабільності, і тим самим змусило сумніватися в ефективності міжнародних безпекових організацій та режимів нерозповсюдження зброї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Pres-release. Guaranteeing Peace through “Collective Security” in the 20th Century/ URL: <https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/international-relations/organizing-international-system/guaranteeing-peace-through-%E2%80%9Ccollective-security%E2%80%9D-in-20th-century> (Дата звернення: 10.04.2024)

2. О. Мережко. Україна і нова система колективної безпеки. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-proyekt-systemy-kolektyvnoyi-bezpeky/31868558.html> (Дата звернення: 11.04.2024)
3. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-5527> (Дата звернення: 10.04.2024)
4. Офіційний сайт ООН. Статут ООН. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (Дата звернення: 08.04.2024)
5. Коментарі експертів: Гельсінський акт: 47 років по тому. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/helsinsky-akt-47-rokiv-po-tomu> (Дата звернення: 08.04.2024)
6. Bulletin of Collective Security System of UN
7. С. Коваленко. Місце України в системі колективної безпеки Європи. URL: <https://pravo.ua/mistse-ukrainy-v-systemi-kolektyvnoi-bezpeky-ievropy/> (Дата звернення: 08.04.2024)
8. Прес-реліз. "Гарантії безпеки". Що це таке та навіщо вони потрібні Україні. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/garantiyi-bezpeki-shcho-tse-take-ta-navishcho-1708085598.html> (Дата звернення: 09.04.2024)
9. Прес-реліз. Що насправді означають безпекові угоди для України. URL: <https://espreso.tv/poyasnuemo-e-pozitiv-ale-e-y-superproblemi-shcho-naspravdi-oznachayut-bezpekovi-ugodi-dlya-ukraini> (Дата звернення: 10.04.2024)
10. Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії (Угода Велика Британія) від 12 січня 2024 р.
11. Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Францією від 16 лютого 2024 р.
12. Прес-реліз. Безпекові угоди: з якими країнами Україна підписала договори та яку допомогу отримає. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/02/26/infografika/polityka/bezpekovi-uhody-yakumu-krayinamy-ukrayina-pidpysala-dohovory-ta-yaku-dopomohu-otrymae> (Дата звернення: 10.04.2024)